Priedka bi Kliem u Siltiet bil-Malti Qadim u Mirqum

PATRI MIKIEL FSADNI

Fost il-kitbiet imħallta ta' manuskritt li jinsab fl-arkivju tad-Dumnikani tar-Rabat, hemm priedka tassew sabiħa fuq il-Lunzjata, 'De Annuntiatione Beatae Virginis', miktuba bit-Taljan.[1] Il-priedka mhix iffirmata u ma fiha xejn li juri min kitibha, iżda, in-nisġa tagħha tixhed li nkitbet minn persuna mħarrġa fit-tagħlim u l-kitbiet tal-għorrief tal-Knisja Kattolika, kif ukoll li kienet taf sew bil-Malti mirqum tas-seklu tmintax. Sewwasew minħabba l-ftit kliem u siltiet miktubin fiha b'Malti tassew sabiħ, din il-priedka tikseb l-akbar importanza tagħha. Fiha, wieħed jista' jsib għajnuna għat-tiswir tat-tibdiliet matul iż-żmien ta' l-Ilsien Malti.

Il-kliem bil-Malti hu mifrux 'l hawn u 'l hinn matul in-nisġa tal-priedka. Il-kittieb aktarx għamel dan ħalli jsib bla tfixkil il-kelma xierqa u l-aħjar espressjoni ta' ħsibijietu bl-Ilsien li kien sejjer ixandar il-kelma ta' Alla. Dan jidher tajjeb meta hu jagħti t-tifsira bil-Malti fuq xi kliem miktub bit-Taljan; hekk, fuq il-kelma 'Appostli' hu kiteb 'mibgutin' (= mibgħutin), fuq 'ornamenta' kiteb 'zina', fuq 'mammane' kiteb 'cuibel' (= qwiebel) u fuq 'verga' kiteb 'għasluc' (= għasluġ). Hekk ukoll, ħalli waqt li jxandar il-kelma ta' Alla jfisser ħsibijietu bla tfixkil, fin-nisġa tal-priedka hu daħħal xi kliem u espressjonijiet bil-Malti f'nofs il-kitba bit-Taljan.

Il-kliem bil-Malti mdeffes fit-test bit-Taljan hu tassew sabiħ u mirqum, u jfisser tabilħaqq ħsibijiet ix-xandar; dan jidher sew minn ftit kliem u espressjonijiet meħudin mill-priedka: 'imgħarrac (= imgħarraq) tra la grandezza u gloria; 'iferrach' (= iferragħ) tutta la sua gloria e Maesta' '; 'abissi nei quali tegrech' (=tegħreq) u tintilef il-fehma di tutte le creature'; 'iech ruch muctara mnalla tigisc uchol imuegha bil grazii colha' (=jekk ruħ maħtura minn Alla tiġix ukoll imweġġgħa bil-grazzji kollha); 'il gmara tacha' (= il-għamara tagħha 'Gmhara tàl ferch u sema tà chulbha' = għamara tal-ferħ u sema ta' qalbha); 'scmaiar ta' nirien' (= xmajjar ta' nirien); 'imgħarca fost i daul u dia tà divinità ' (= imgħarrqa fost id-dawl u d-dija tad-divinità). Siltiet bħal dawn jiġbdu l-attenzjoni ta' kull min għandu għal qalbu l-Ilsien Malti; iżda, jeħtieġ li jkunu miflijin bl-akbar reqqa u mqabblin ma' siltiet oħra tas-seklu tmintax, l-aktar mal-Malti li wieħed jista' jiltaqa' miegħu fil-kitba ta' xi priedki ta' dak iż-żmien.[2]

Xejn ma hi ħaġa ħafifa li jingħad min kiteb priedka hekk sabiħa u mżewqa b'għadd ġmielu ta' kliem Malti mirqum. Fl-istess manuskritt fejn hemm din il-priedka, hemm xi folji oħra li fihom kaligrafija taqbel ħafna mal-kitba tal-priedka;[3] iżda, dawn ma fihom ebda ħjiel dwar min kitibhom. Wara tiftix twil fl-arkivju tad-Dumnikani tar-Rabat, il-kittieb irnexxielu jsib diversi ittri miktubin b'kaligrafija taqbel għal kollox mal-kitba tal-priedka; fuq kollox, kull ittra hi ffirmata minn 'Fra Dominico Genovese'.[4] Dawn l-ittri huma miktubin bit-Taljan u ma fihom ebda kelma bil-Malti. Hekk ukoll, fl-arkivju tal-kunvent tad-Dumnikani fil-Belt - fejn p. Genovese qatta' bosta snin pirjol u għalliem - ma.nstabitx xi kitba tiegħu bil-Malti jew għallanqas b'xi kliem bil-Malti. Iżda, il-Malti sabiħ u mirqum li fiha l-priedka fuq il-Lunzjata jħajjar biex wieħed jikxef min kien dan id-Dumnikan, p. Dumink M. Genovese.

Il-patri Dumnikan Vincenz M. Zammit, li għal bosta snin għex flimkien u fl-istess kunvent tar-Rabat ma' p. Dumink Genovese, fin-nekroloġija li kiteb dwaru stqarr: Twieled minn familja mill-aktar fqira tal-belt Valletta, ġie mlibbes Dumnikan b'karità; kien għaref u ta' ħila kbira tant li għallem f'bosta Studji Ġenerali kemm f'Malta kif ukoll fi Sqallija. Kien Konsultur tas-Sant'Uffizzju ta' l-Inkwiżizzjoni f'Malta; miet f'Diċembru tas-sena 1770.[5] L-istoriku Dumnikan p. Stiefnu Forte xandar bijografija sabiħa u aħjar dwar p. Genovese, fil-kitba li ppubblika dwar il-Vigarji Provinċjali tal-patrijiet Dumnikani f'Malta, 1537-1801.[6] p. Forte ta tagħrif biżżejjed dwar p. Genovese għall-istudju li kiteb fuq il-Vigarji Provinċjali; iżda, jixraq li jinkixef tagħrif aktar dwaru minħabba l-interess li jqanqal il-kliem Malti li fiha l-priedka tiegħu.

Patri Dumink M. Genovese, iben Tumas u Natalita, twieled il-Belt, fil-15 ta' Diċembru tas-sena 1712 u ġie mgħammed fil-Paroċċa tal-Portu Salvu tad-Dumnikani tal-Belt, meta semmewh Ġużeppi, Saverju.[7] Meta kellu sbatax-il sena, sewwasew fit-18 ta' Settembru ta' l-1729, xedd il-libsa bajda u sewda ta' l-Ordni Dumnikan, fil-knisja tal-Madonna tal-Għar, ir-Rabat, u ġie mxierek mal-kunvent ta' San Duminku, tal-belt ta' Cannigati, fi Sqallija.[8] Għamel is-sena ta' prova fil-ħajja Dumnikana fil-post li fih libes, fejn ukoll ipprofessa fid-19 ta' Settembru ta' l-1730.[9] Ma damx wisq imxierek ma' kunvent barra art twelidu tant li talab u qala', fid-29 ta' Mejju tas-sena 1732, li jixxierek mal-kunvent tad-Dumnikani tar-Rabat, Malta.[10]

Fiż-żmien li Fra Genovese pprofessa fl-Ordni Dumnikan, ma kienx ilu li twaqqaf l-Istudju Ġenerali fil-kunvent tal-Portu Salvu, tad-Dumnikani fil-Belt. Fih kienu jistudjaw id-Dumnikani Maltin u Sqallin kif ukoll il-Kjeriċi Sekulari.[11] Għalhekk,

kif l-imsemmi Genovese għamel il-professjoni, intbagħat fil-kunvent tad-Dumnikani fil-Belt biex seta' jtemm l-istudji filosofiċi u teoloġiċi; fl-1736 laħaq saċerdot.[12] Issokta l-istudji teoloġiċi fl-istess Studji Ġenerali Dumnikan u, fl-4 ta' Diċembru ta' l-1737, kiseb il-grad ta' lettur fit-teoloġija li bih seta' jgħallem.[13]

P. Dumink M. Genovese kien intelliġenti u dedikat ħafna għall-istudju tant li, kif laħaq lettur, minnufih beda jgħallem fl-Istudju Ġenerali tad-Dumnikani tal-Belt;[14] hu baqa' jwettaq dan l-uffiċċju għal seba' jew tmien snin.[15] Fl-Lulju tas-sena 1745, tela' Ruma fejn għamel b'suċċess l-eżami ħalli jkun jista' jilħaq Majjistru fit-Teoloġija.[16]

Malli p. D.M. Genovese temm l-eżami tal-Maġisteru nfetħu triqat oħra ġodda fil-ħajja u l-ħidma tiegħu; hu ma baqax aktar marbut biss mal-kotba u t-tagħlim. Fl-1747, il-patrijiet Dumnikani tar-Rabat ħatruh pirjol tal-kunvent tagħhom.[17] Bħala superjur, fost l-oħrajn ħa ħsieb jgħammar is-sagristija u l-knisja b'bosta affarijiet meħtieġa għas-servizz tagħhom, kif ukoll xtara arloġġ ġdid għall-kunvent[18] li kien meħtieġ għall-ħajja regulari u komunitarja tar-reliġjużi. Hekk ukoll, fi żmien il-prijorat tiegħu, tpitter il-kwadru għall-kappella ta' S. Roża ta' Lima, Dumnikana;[19] dan hu kwadru sabiħ, preżentement qiegħed fl-Oratorju tar-Rużarju.

Ftit xhur qabel ma temm l-uffiċċju ta' pirjol, p. Genovese nħatar Konsultur tas-Sant'Uffiċċju ta' l-Inkwiżizzjoni f'Malta; jidher li din il-ħatra ma kinetx wisq għal qalbu tant li, fis-16 ta' Ġunju 1749, il-Provinċjal tiegħu, il-Majjistru p. Lwigi Naselli, waqt żjara li kien qiegħed jagħmel lid-Dumnikani tal-Birgu, kitiblu biex jaċċetta.[20] Malli għalaqlu ż-żmien ta' pirjol tar-Rabat, il-Majjistru ta' l-Ordni Dumnikan ħatru għall-uffiċċju ta' pirjol tal-kunvent tal-Belt kif ukoll Vigarju Provinċjali tat-tliet kunventi tad-Dumnikani f'Malta; hu reġa' wettaq dawn l-uffiċċji darbtejn oħra, jiġifieri, fis-snin 1764-1766 u 1768-1770.[21] Matul is-snin li kien pirjol tad-Dumnikani fil-Belt hu għallem ukoll fl-Istudju Ġenerali li kien hemm fil-kunvent tal-Portu Salvu.[22]

Malli għalaqlu ż-żmien ta' l-ewwel ħatra tiegħu bħala pirjol tal-kunvent tal-Belt u Vigarju Provinċjali li hu wettaq tul is-snin 1749-1751, p. Genovese mar lura lejn il-kunvent tiegħu fir-Rabat; hemm hu qatta' madwar sitt snin. Matulhom hu kien sagristan maġġur u organista tal-kunvent.[23] Iżda, fuq kollox, ħadem ħafna biex jiġbor id-dokumentazzjoni meħtieġa għall-kawża dwar il-beni li Michele Cumbo kien ħalla lid-Dumnikani tar-Rabat. Il-patrijiet tar-Rabat tawh għoxrin skud bħala ħlas għat-tiftix li kien wettaq fil-kawża msemmija meta, fl-1757, il-Majjistru ta' l-Ordni

Dumnikan, p. Giovanni Tomaso Boxadors, ħatru majjistru ta' l-Istudji fil-kunvent tad-Dumnikani f'Messina.[24]

Għalkemm p. Genovese kien ilu s-snin li għamel b'suċċess l-eżami tal-Maġisteru, ma kienx għad kellu okkażjoni li jwettaq il-kundizzjonijiet l-oħra meħtieġa ħalli seta' jilħaq Majjistru fit-Teoloġija. Jista' jkun li minħabba f'hekk li p. Boxadors bagħtu fl-Istudju Ġenerali ta' Messina bħala Majjistru jew Prefett ta' l-Istudji. Fil-fatt, fl-1761, meta reġa' kien fil-kunvent tar-Rabat, jissemma li kien Baċillier fit-Teoloġija, ex-Reġġent ta' l-Istudji, imbagħad Majjistru fit-Teoloġija.[25]

Ftit taż-żmien wara li p. D. Genovese reġa' lura lejn il-kunvent tar-Rabat, midd għonqu mill-ġdid fil-kwistjoni mħabbla għall-aħħar li l-kunvent kellu dwar il-wirt ta' Michele Cumbo. Lanqas ma waqaf mit-tiftix tad-dokumenti meħtieġa għal din il-kwistjoni meta, fl-1764, reġa' nħatar pirjol tad-Dumnikani fil-Belt u Vigarju Provinċjali tat-tliet kunventi Dumnikani f'Malta. F'Jannar ta' l-1765, il-patrijiet tar-Rabat tawh ratal kafé u daqstant ieħor zokkor b'radd ta' ħajr għall-ħidma mwettqa minnu fil-kwistjoni ta' Cumbo;[26] u f'Settembru ta' l-istess sena xtrawlu sitt libbri tabakk.[27]

Il-patrijiet Dumnikani tar-Rabat kellhom avukat biex iħares il-jeddijiet tagħhom fil-wirt ta' M. Cumbo fil-kawża li nfetħet fil-Kurja Rumana. Minkejja dan, il-Prokuratur Ġenerali ta' l-Ordni Dumnikan talab biex il-kunvent jibgħat Ruma patri mħarreġ fil-kwistjoni; ħatru lil p. Duminkk M. Genovese li kien ilu s-snin jaħdem fuq din it-tħaqqiqa. Hu ħalla Malta f'Diċembru tas-sena 1765; dam Ruma għal bosta xhur. Il-kawża ntemmet billi ntlaħaq ftehim bejn id-Dumnikani tar-Rabat u l-werrieta ta' M. Cumbo, kif xtaq li jsir il-Prokuratur Ġenerali ta' l-Ordni, p. Domenico Villavecchia; dan ġie ffirmat f'Ruma fit-12 ta' Ġunju tas-sena 1766.[28]

Ix-xhur li p. Genovese qatta' Ruma ma kinux għalih ta' mistrieħ; hu ħadem bla heda fit-traskrizzjonijiet ta' għadd kbir ta' dokumenti, fit-tqassir u t-tifsir tagħhom ħalli l-avukat li kien qiegħed jiddefendihom isib kollox lest. Barra minn hekk, moħħu kien iberren bir-responsabiltà ta' l-uffiċċji ta' pirjol tal-Belt u Vigarju Provinċjali tal-kunventi Dumnikani f'Malta; aktarx hu ma basarx li l-kawża sejra ttawwal tant żmien. Ta' min iżid li hu kellu jiċċaħħad saħansitra mix-xarba ta' kikkra kafé li kien iħobb, billi f'Ruma dan kien jiswa ħafna; hekk ukoll kellu jiċċaħħad mit-tipjip għax ma sabx jixtri tabakk irqiq ('sottile'), iżda biss tabakk ta' rapé, tabakk ta' l-imnieħer li fl-imgħoddi kien jissejjaħ naskata jew niskata.[29]

Wara li p. Genovese ġie lura lejn art twelidu u temm il-ħatriet ta' responsabiltà bħala pirjol tal-Belt u Vigarju Provinċjali, tela' jqatta' ftit taż-żmien fil-kunvent tiegħu tar-Rabat; f'Jannar ta' l-1768, hu kien iwettaq hemm l-uffiċċju ta' sottopirjol.[30] Ma damx wisq f'dan is-serħan għax, madwar nofs is-sena msemmija, kif il-Gran Mastru Pinto beda jmexxi l-Università ta' Malta, ħatru Prefett ta' l-Istudji u professur tal-morali fl-istess Università; fis-7 ta' Ġunju ta' l-1768, il-Majjistru ta' l-Ordni Dumnikan, P. Giovanni Tomaso Boxadors, bagħat jifraħlu u tah permess li jaċċetta.[31] Fit-28 ta' l-istess xahar u sena, il-Majjistru De Boxadors ħatar lil p. Genovese biex iwettaq għat-tielet darba l-uffiċċji ta' pirjol tal-Belt u Vigarju Provinċjali tal-kunventi Dumnikani f'Malta.[32]

Għalkemm il-Majjistru Genovese kien imħarreġ u mdorri sew fil-ħidma tat-tagħlim u tat-tmexxija, iżda, jibqa' l-fatt li x-xogħol li bih ġie mgħobbi kien daqsxejn iebes għalih li kien imdaħħal fiż-żmien mhux ħażin. Hu temm b'wiċċ il-ġid il-ħatriet ta' pirjol u Vigarju Provinċjali; iżda, ftit xhur biss wara, sewwasew fl-14 ta' Diċembru tas-sena 1770, miet u sarlu l-funeral fil-knisja tal-Portu Salvu, tad-Dumnikani fil-Belt, fejn ġie wkoll midfun.[33]

Għalkemm p. D.M. Genovese baqa' magħruf għall-għerf li wera fit-tagħlim f'diversi Studji Ġenerali f'Malta u fi Sqallija, iżda, l-ebda manuskritt ma nstab b'xi lezzjonijiet tiegħu, la fil-kunvent tal-Belt u lanqas f'dak tar-Rabat. Il-kitba waħdanija li tixhed it-tagħlim sod u wiesa' li bih kien mogħni hi l-priedka De Annuntiatione Beatae Virginis. Jista' jkun li hu kiteb u għamel dan il-paniġierku fuq il-Lunzjata fiż-żmien li kien Konsultur tat-Tribunal ta' l-Inkwiżizzjoni f'Malta; bħala Konsultur kien ikun ta' sikwit fil-Palazz ta' l-Inkwiżitur, li kien qrib ħafna tal-knisja tal-Lunzjata tad-Dumnikani fil-Birgu. Tkun ħaġa wisq fejjieda għat-tagħrif tal-kitba ta' l-Ilsien Malti kieku kellhom jinsabu kitbiet oħra tiegħu bil-Malti; il-ftit kliem li hemm fil-priedka tiegħu fuq il-Lunzjata hu ta' siwi mhux żgħir. B'dan kollu, il-Majjistru p. Genovese għandu jkun magħdud fost id-Dumnikani Maltin mill-aktar magħrufa li għamlu ġieħ kemm lill-Ordni tal-Predikaturi kif ukoll lil art twelidhom.

1 Arkivju tad-Dumnikani, ir-Rabat (=ADR), MS. 91, Libro Secondo delle notizie da diverse scritture..., ff.142-146.

2 Joe Zammit Ciantar, 'Malti tas-Seklu Tmintax', Hyphen, Vol. IV, No. 5 (1985), 178-206.

3 ADR, MS. 91, ff.74-75 u 78.

4 Ibid., MS. 160, Korrispondenza ma' Ruma u bliet oħra barranin, 1761-1767, l-ittri miktubin u ffirmati minn Fra Domenico M. Genovese; ara wkoll ibid., MS. 164, Korrispondenza lokali qabel l-1800, l-ittri miktubin u ffirmati minn Fra Domenico M. Genovese.

5 Ibid., MS. 93, Giuliana scritta da P. Vincenzo Zammit, O.P., Parte Seconda, 1700-1796, f.286.

6 S.L. Forte, O.P., 'The Vicars Provincial of the Friars Preachers in Malta, 1537-1801', Archivum Fratrum Praedicatorum, Vol. XXXV (1965), pp.182-183.

7 Arkivju Parrokkjali, Kunvent tad-Dumnikani tal-Belt, MS, Magħmudijiet, 1705-1718, p.349; il-kittieb irodd ħajr lill-kappillan p. Pawl Gatt għal din l-informazzjoni.

8 ADR, MS. 18, Liber in quo scribantur receptiones et professiones novitiorum, 1681-1756, f.64.

9 Ibid., ff.64 u 68.

10 Ibid., MS. 3, Libro dei Consigli dei Padri Predicatori del Convento di S. Maria della Grotta, 1691-1740, f. 93v.

11 Għal aktar tagħrif ara, Andrew Vella, O.P., 'The University of S. Maria Portus Salutis', Journal of the Faculty of Arts, Vol. II, no. 2, pp.164-180.

12 Arkivju tad-Dumnikani tal-Belt (=ADV), Giuliana compilata da p. Marcolino Mercieca, O.P., Vol. I, 1571-1780, p.371.

13 Ibid., Matricula Studiorum, Vol. I, 1698-1750, f. 75.

14 Ibidem.

15 Ibid., MS. Giuliana compilata da p. Marcolino Mercieca, O.P., Vol. I, 1571-1780, pp.293-294 u 345-346.

16 Arkivju Ġenerali ta' l-Ordni Dumnikan, Ruma (= AGOP), IV. 212, ff.152v u 155; u ibid., IV. 219, f.164v, ikkwotati minn S.L. Forte, O.P., 'The Vicars Privincial of the Friars Preachers in Malta, 1537-1801', Archivum Fratrum Praedicatorum, Vol. XXXV (1965), p.182.

17 ADR, MS. 93, Giuliana scritta da P. Vincenzo Zammit, Parte Seconda, 1700-1796, f.164.

18 Ibid., ff.164v u 165.

19 Ibid., f.210.

20 Ibid., ff.165v-166, fejn hemm kopja ta' l-ittra msemmija fit-test.

21 S.L. Forte, O.P., 'The Vicars Privincial of the Friars Preachers in Malta, 1537-1801', Archivum Fratum Praedicatorum, Vol. XXXV (1965), pp.182, 186 u 187.

22 ADV, Giuliana compilata da p. Marcolino Mercieca, O.P., Vol. I, 1571-1780, pp.391 u 393-394.

23 ADR, MS. 520 (codice inverso) 'Vestiario', 1738-1783, ff.27v, 30 u 32.

24 Ibid., Ms. 90, Libro Primo delle notizie.., F.205v u MS. 522, Esito del Cumbo, 1735-1773, f.61.

25 Ibid., MS. 520 (codice inverso), 'Vestiario', 1738-1783, ff.25, 26v, 28v, 29, 40, 42v, 43 u 44. Fil-bidu ta' dan il-MS. L-enumerazzjoni hi difettuża billi wara f.33v tissokta f.24; l-ewwel riferenza kkwotata (f.25) tinsab fit-tieni enumerazzjoni taħt id-data 13 ta' Ġunju 1761.

26 Ibid., MS. 522, Esito del Cumbo, f.81.

27 Ibid., f.82.

28 Ibid., MS. 93, Giuliana.., Parte II, ff.221 r-v u 226-230.

29 Ibid., MS. 160, Korrispondenza ma' Ruma u bliet oħra barranin, 1761-1767, l-ittra li p. Genovese bagħat fil-11 ta' Diċembru 1765 lill-pirjol p. Ġużepp Bellia, O.P.

30 Ibid., MS. 520 (codice inverso) 'Vestiario', 1738-1783, f.43.

31 Il-Majjistru ta' l-Ordni Dumnikan laqa' bil-ferħ dan il-ġieħ mogħti lill-Ordni u lil p. D. Genovese: AGOP IV. 239, p.15, ikkwotat minn S.L. Forte O.P.., 'The Vicars Privincial of the Friars Preachers in Malta, 1537-1801', Archivum Fratrum Praedicatorum', Vol. XXXV (1965), p.182; ara wkoll Andrew Vella O.P., 'The University of S. Maria Portus Salutis', Journal of the Faculty of Arts, Vol. II, n.2 (1962), p.178.

32 AGOP IV. 239, pp.28 u 72, ikkwotat minn S.L. Forte O.P., 'The Vicars Provincial...', Archivum Fratrum Praedicatorum, Vol. XXXV (1965), pp.182-183.

33 ADV, Giuliana compilata da p. Marcolino Mercieca, O.P., Vol. I, 1571-1780, p.371.